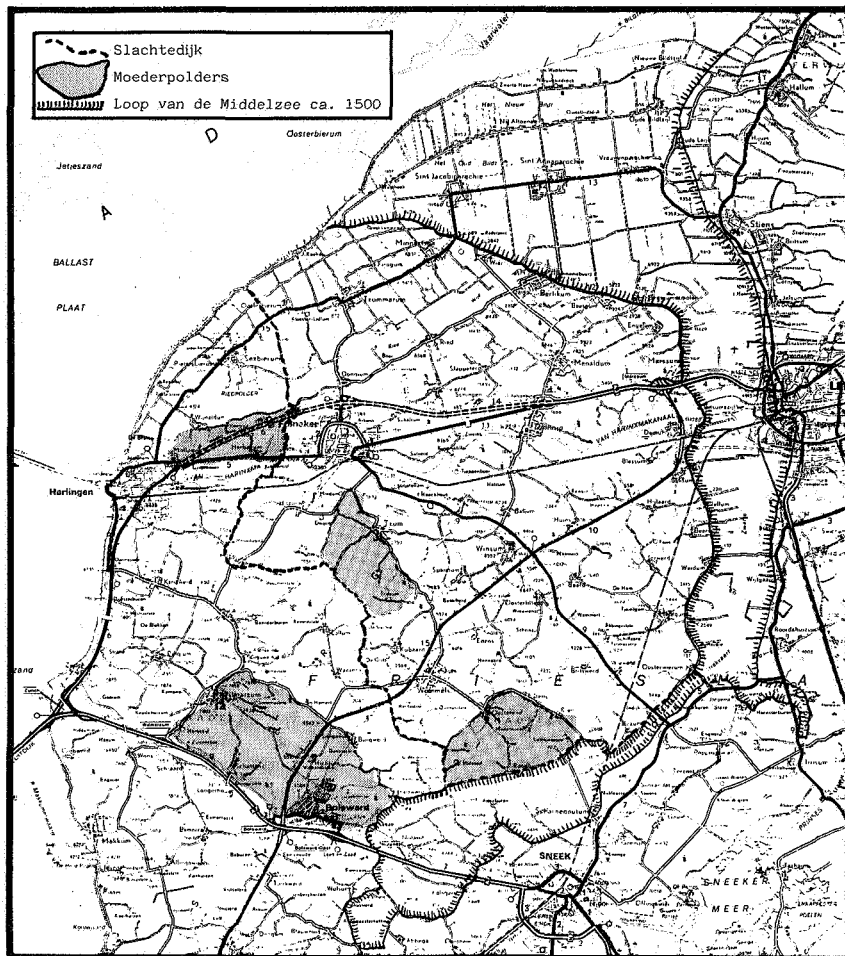

DE SLACHTEDIJK: MARKANT LINT IN FRIES LANDSCHAP

Johan van der Wal

Het aanzien van het Noordnederlandse landschap wordt voor een belangrijk deel bepaald door een waar netwerk van polderdijken en -dijkjes. Tegenwoordig hebben deze dijken nauwelijks meer een functie voor de waterbeheersing; een groot deel is in gebruik bij het wegverkeer. Hoewel in Friesland honderden langere en korte stukjes dijk als zodanig worden gebruikt, kent de provincie nog één tracé binnendijk dat ook als sekundaire zee-wering nog immer funktioneert: de Slachtedijk. Dit bijna 42 km lange stuk, opgebouwd uit verschillende stukken polderdijk daterend uit verschillende periodes in de Friese dijkbouwtraditie, slingert zich langs een grillige lijn dwars door de provincie. Die lijn wordt ruwweg bepaald door de dorpen Oosterwierum, Hidaard, Achlum en Oosterbierum. Na de Drentse hunebedden en de honderden terpen en wierden moet de Slachte bepaald één der oudste cultuur-historische monumenten in het Noorden zijn, getuige het feit dat sommige gedeelten dateren uit de tijd der eerste inpolderingen, zo tussen 900 en 1150.

Het noorden en noordwesten van Friesland heeft sinds eeuwen de invloed van de zee ondervonden. Niet alleen vóór het begin van onze jaartelling, maar ook nog lang daarna. Vooral de Middellzee drukte voortdurend haar stempel op het landschap. Deze vóór het Friese land binnendringende zeearm was in feite de buitendelta van de rivier de Boorne. Haar omvang was sterk afhankelijk van het rijzen en dalen der zeespiegel. Al omstreeks 600-500 voor Chr. vestigden zich de eerste bewoners in het kleigebied van de Middellzee, gedeeltelijk nog vóór de terpenperiode. Op rijpe kwelders verschenen, nog zonder terpverhoging, de eerste nederzettingen. Dit vond plaats in een periode waarin de zee minder actief was, wat de vestigingsvoorwaarden ten goede kwam. Het

komplex van Tritsum (ten zuiden van Tzum) is één der oudste bewoningskernen in Friesland die wetenschappelijk onderzocht zijn. De ouderdom hiervan wordt op zo'n 2500

jaar geschat. Vanaf de derde eeuw voor Chr. tot rond het begin van onze jaartelling begon de zeespiegel weer te rijzen. Het is de periode waarin de zg. pre-Romeinse klei-afzettingen

plaatsvonden. Gedurende de eerste jaren na Chr. nam de invloed van de zee wederom af. De bewoning kon zich daardoor herstellen en zelfs uitbreiden. Op de klei en in het klei-opveengebied ontstonden veel terpen die dermate goed bewoonbaar bleken dat in de volgende periode, van ca. 300 tot 800, de bewoning blijvend gehandhaafd bleef. Rond 900 liep de terpenperiode ten einde. De eerste dijken werden gebouwd, waarmee het "basispatroon" voor het huidige landschap tot stand kwam. Tot ca. het jaar 1000 kon de bewoning zich tot zelfs buiten de terpen op de hoge oever- en kreekwallen uitbreiden. Daarna trad de zg. Laat-Middeleeuwse transgressiefase in die tot omstreeks 1400 aanhield. Dit was een woelige periode met zeer hoge stormvloed en waarin Waddenzee en Zuiderzee ontstonden, ongeveer in de vorm die we nu kennen. De Middellzee drong in het landschap door tot voorbij Sneek en Bolsward.

Dijken

Het ligt voor de hand dat de eerste dijken gelegd werden om de hoogst gelegen gebieden. Die waren er mn. in Westergo, de streek ten westen en ten noorden van de Middellzee. Vooral in het eerste deel van de Laat-Middeleeuwse transgressiefase kwamen extreem hoge waterstanden voor. De hoogst gelegen stukken zijn daarom al vroeg bedijkt. Het zijn er vier; ze worden de moederpolders genoemd, en zijn waarschijnlijk de oudste polders van Europa. De polder van Hartwerd-Witmarsum is de oudste; in de tweede liggen Oosterend, Itens, Lutjewierum en Hidaard. De derde is die van Tzum-west, en de jongste van de vier is de Wynaldumpolder die de dorpen Wynaldum, Midlum en Herbayum omvat. Dat de polders en de daarin gelegen dorpen zeer oud moeten zijn kwam vast te staan aan de hand van Romeinse vondsten die in de terpen zijn gedaan. Naast de moederpolders werden weer nieuwe gelegd; de aansluiting met de vorige vond immers plaats onder een rechte hoek.

Slachte bij Herbayum

Na 1200 nam het aantal stormen, en daarmee ook het aantal dijkdoorbraken, toe. De bevolking in het westen en noorden van de provincie had daar het meeste van de lijden. De verliezen onder mensen en vee moeten aanzienlijk zijn geweest. De mensen in deze bedreigde streek hadden dan ook het meeste belang bij een goed onderhoud van de dijken. Maar alleen konden ze dat nooit aan. Hoewel een grootschalige gezamenlijke aanpak nog uitbleef, besloten de bevolkingen van enkele polders niettemin toch te gaan samenwerken om zich afdoende tegen de konstante dreiging van het water uit west- en zuidwaartse richting te beveiligen. Het resultaat daarvan was de konstruktie van een binnendijk, samengesteld uit diverse stukken polder- en (Middel)zeedijk: de Slachte.

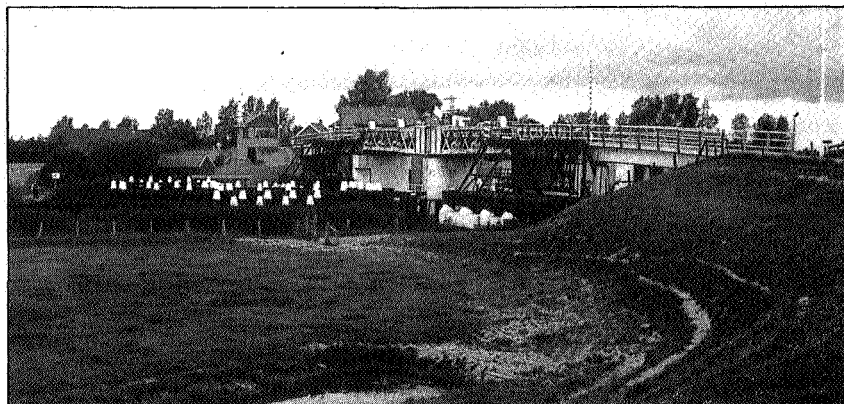
Waterbeheersing

De herkomst van het woord "Slachte" is nooit precies achterhaald. Aangenomen wordt echter, dat het is afgeleid van het Middelnederlandse werkwoord "slaan", dat zoveel betekent als afdammen. De Slachte is bijna 42 km lang, en is een samenstelsel van zeer veel stukjes dijk uit verschillende periodes. Aan de zuidkant volgt de dijk vanaf Oostervierum de noordelijke kust van het gedeelte Middellzee dat zich ooit in westelijke richting uitstreckte. Tussen Lutjewierum en Hidaard is een stuk dijk van de daar gelegen moederpolder in de Slachte opgenomen. Verder noordwaarts is datzelfde het geval met de westelijke dijk van de moederpolder Tzum-west. Via Achlum loopt de dijk dan naar Kiesterzijl bij Herbayum, om opnieuw langs een moederpolderdijk (van de Wynaldumpolder) zijn weg noordwaarts te vervol-

gen. De Slachte eindigt ten noordwesten van Oosterbierum bij de Waddenzeedijk op het punt dat "Slachte-ein" genoemd wordt. In het landschap is de Slachte goed te herkennen aan z'n verheffing tov. het omringende land. Verder aan de vrij brede dijkvoet. De hoogte is in het algemeen zo'n anderhalve meter boven het maaiveld — in onze ogen nietig in vergelijking met de tegenwoordige Deltahoge zeedijken, maar in vroeger tijden ruimschoots voldoende.

De slachte speelt nog altijd een belangrijke rol in de waterbeheersing in Friesland. Karakteristiek zijn dan ook de zijlen die er in aangebracht zijn, tien in totaal. Oorspronkelijk waren dat niet meer dan simpele, met schutbalken afsluitbare openingen bedoeld om het overtollige water achter de dijk weg te laten lopen. Later kregen ze echter steeds meer een functie voor de scheepvaart, en sommige werden dan ook van sluisdeuren voorzien. De meeste zijlen bestaan nog, met uitzondering van de Getswerderzijl — de indrukwekkendste van de tien. Deze lag op een waterstaatkundig uiterst strategische plaats tussen Wynaldum en Ried als opening in een wadzandrug die van Berlikum westwaarts loopt. In de loop der eeuwen werd de Getswerderzijl een paar keer vernieuwd, voor het laatst in 1841. Toen werden drie stroomgaten aangebracht, elk voorzien van een stel

Dijkhuis op de Slachte, bij Kiesterzijl

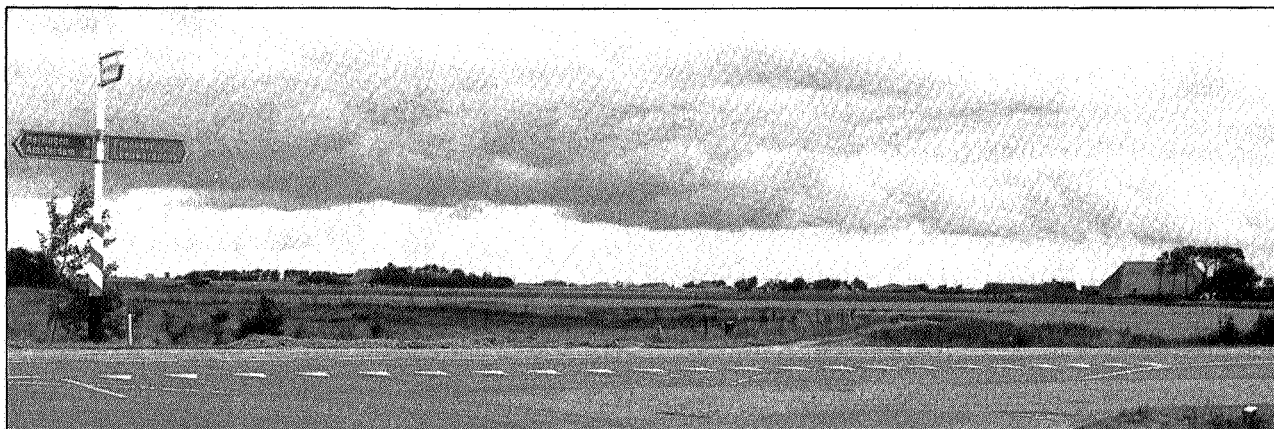

De Kiesterzijl

deuren. In 1982 werd deze zijl ondanks heftig protest vanuit de bevolking, geheel opgeruimd. In de plaats ervoor kwam een dijk. Maar ook de negen overgebleven zijlen zijn het aanzien meer dan waard. De al eerder genoemde Kiesterzijl is de grootste. Ze ligt vlak ten zuiden van de E 10 bij Herbayum, en torent hoog boven het landschap uit. In 1942 werd deze zijl voorzien van een nieuwe brug met drijvende schutbalken, en na de oorlog opgenomen in de loop van het Van Harinxmakanaal. Ook dit object is een waterstaatkundig staaltje van de eerste orde. De andere acht zijn veel kleiner, maar toch ook erg karakteristiek. We vinden ze achtereenvolgens in en ten zuiden van Achlum (Skieppe- en Payezijl), tussen Lollum en Tzum (Tolsumerzijl), bij Wommels (Littenzer- of Kromzijl), bij Hidaard (Hidaarderzijl), bij Roodhuis (Sânleasterzijl), bij Bozum (Bozumerzijl), en tenslotte bij Oosterwierum aan het voeteneind van de Slachte (Krinzer Earm- of Dillezijl). Naast de zijlen bevat de Slachtedijk verder nog talloze zg. pompen, houten kokers die mbv. een schuif zijn af te sluiten. Ook modernere versies komen voor.

De Slachte nu

De Slachte ligt in een wel zeer specifiek stuk Fries landschap: de Bouwhoek en de Greidhoek. Staande op de dijk is te zien hoe dit landschap recent is veranderd. Door de ruilverkavelingen van de laatste jaren, door meer en intensiever wegverkeer, door een veranderde waterbeheersing, en door totaal andere landbouwmethoden. Dit laatste is met name zichtbaar aan de bij de meeste boerderijen aanwezige voersilo's en ligboxenstallen. Ook de dijk zelf heeft de eeuwen niet ongeschonden doorstaan. Op verschillende plaatsen wordt de Slachte doorsneden, zoals door de weg Gaasterland — Leeuwarden, de spoorlijnen Sneek — Leeuwarden en Harlingen — Leeuwarden, en de vorig jaar gereed gekomen Rijksweg 9 tussen deze laatste twee plaatsen. Het prachtige terp- en wadruiggebied ten noordwesten van Franeker is door deze "psychologische opkikker voor Friesland" geheel bedorven, terwijl de dijk sinds de elfde eeuw nauwelijks aangetast is. Ook daar waar het grootschalige SEP-windmolenpark zal verrijen zal de Slachte beschadigd worden. Vanwege de vele doorsnijdingen is een onbelemmerde doorgang over de gehele Slach-

E10 kruist de Slachte

tedijk — helaas — niet meer mogelijk. Grote delen zijn echter nog wel te begaan. Vooral in de zomer biedt de overdadig met fluitekrijd begroeide Slachte een imposante aanblik. Het museum 't Coopmanshûs te Franeker heeft de Slachtedijk vorig jaar met een uiterst professioneel uitgevoerde tentoonstelling nog eens uitgebreid in het zonnetje gezet. Een gedetailleerd boekje en routes voor fietstochten over de Slachte zijn hier nog steeds verkrijgbaar.

De Slachtedijk heeft een eerbiedwaardige geschiedenis. Nog steeds vormt de dijk een

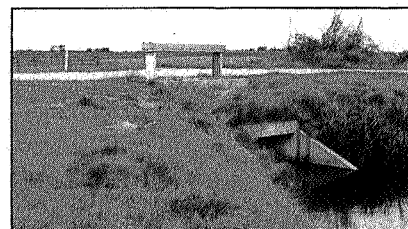
Slachte bij Sopsum

belangrijk waterstaatkundig object binnen de Friese zeeveringen. Noodgedwongen moest in dit artikel veel informatie ongenoemd blijven. Caspar di Robles bijv., de Portugees in Spaanse dienst op wiens gezag de Friezen eensgezind de hand aan de schop sloegen teneinde de provincie voor ondergang door het water te behoeden. Ook op het genuanceerde maatschappelijk en bestuurlijk leven in vroeger dagen, waarvan de Slachte een stille getuige is, kon niet worden ingegaan. En ook niet op de fraaie dijkhuizen die nog overal lang de Slachte te zien zijn.

In de 19e eeuw werden de Friese zeedijken zodanig verbeterd dat veel binnendijken niet meer nodig waren. De meeste vervielen in korte tijd, behalve de Slachte. Aan het provinciaal waterschap "Fryslân" is de taak de betekenis van de Slachtedijk als sekondaire zeevering te handhaven. De dijk zal zich daarom nog lang als een markant lint door het Friese landschap blijven slingeren. Tijdens een zware noordwesterstorm werden in de nacht van 1 op 2 februari 1983 alle zijlen en pompen in de Slachtedijk nog gesloten, teneinde bij een eventuele dijkdoorbraak het achterland voor onderlopen te behoeden. Is er

groter eerbetoen denkbaar aan een binnendijk van bijna 1000 jaar oud?

"Pomp" in de Slachte. De gleuven in het beton dienen voor schutbalken

Literatuur

D. W. Hellema: Kroniek van een Friese boer (1821-1856), Franeker, 1980
J. J. Kalma: Geschiedenis van Friesland, Leeuwarden, 1973.

L. Wynia ea: De Slachte, monument van een dijk, Franeker, 1983.

Het laatste boekje is nog te verkrijgen bij museum 't Coopmanshûs', Voorstraat 49 te Franeker. De gelijknamige tentoonstelling staat momenteel in bezoekerscentrum "Expozee" te Lauwersoog (tot eind september).